

De dialectbenamingen voor de vlinder in de Nederlandse en Friese dialecten

“(GEKLEURDE) VLINDER”, eerste digitale taalkaart voor het Nederlandse taalgebied.

Jacques Van Keymeulen

Inleiding

De redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD), dat sedert 1972 aan de UGent wordt samengesteld, kocht in 1987 een computer. De WVD-aflevering over de molenaarsterminologie, die in 1990 het licht zag, was de eerste waarvan de tekst met een tekstverwerker was getikt. Een jaar later – nu twintig jaar geleden – werd er een nieuwe stap gezet naar de digitalisering, nl. het aanleggen van een digitale database door de antwoorden op de vragen in de dialectvragenlijsten in de computer in te voeren. Het was toen definitief afgelopen met het overschrijven op fiches van de antwoorden. In het redactielokaal staan nog de bakken met de tienduizenden fiches die toen zijn geschreven – getuigen van een arbeidsintensief verleden.

Op basis van een database kan men in principe automatisch taalkaarten tekenen. Men kent aan elk woord een tekenetje toe, en de computer stelt dan automatisch een kaart samen, die door een redacteur gecorrigeerd kan worden met behulp van het programma. De eerste experimenten met automatisch karteren bij het WVD dateren van het begin van de jaren '90. Op basis van de database en een programma dat normaal voor het tekenen van plattegronden van huizen werd gebruikt, slaagde de redactie erin om taalkaarten te plotten – dankzij de samenwerking met de firma Info Service Belgium (Gent), die tegen een vriendenprijsje de software aan de WVD-behoefte aanpaste.

Om de kracht van het programma te demonstreren werd er bij wijze van experiment een kaart gemaakt voor het hele Nederlandse en Friese taalgebied, nl. die met de dialectbenamingen voor de vlinder. In februari 1992 werd de werking van de plotter door het WVD gedemonstreerd in Breda; de 'vlinderkaart' die daar tot stand kwam, kan beschouwd worden als de eerste digitale taalkaart die het hele Nederlandse taalgebied afbeeldt. De kaart had zo'n succes dat er besloten werd sponsoring te zoeken om ze te laten drukken. In 1994 was het dan zover; een nieuwe versie van de kaart, gemaakt door Kristien Van der Sypt en Jacques Van Keymeulen kon dank zij de

firma DVV VERZEKERINGEN gedrukt worden op een 250 exemplaren bij Michiels in Tongeren. Ze werd opgesmukt door afbeeldingen van vlinders uit de Thieme Nieuwe Insektengids van Michael Chinery.

Bij de kaart hoorde ook een bescheiden boekje met een etymologisch commentaar op de kaart. Van de kaart zijn op dit ogenblik maar een paar exemplaren meer over; het boekje is niet meer beschikbaar. We zijn *Van Mensen en Dingen* dan ook dankbaar voor de kans om de tekst van het boekje als tijdschriftartikel te laten opnemen - zodat die niet verloren gaat. De kaart zelf kan helaas wegens druktechnische problemen niet bij het artikel gevoegd worden. Ze wordt echter gescaand en zal binnenkort online ter beschikking komen op de website van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) bij het lemma vlinder.

Op de kaart “(gekleurde) vlinder” staan de verschillende woorden afgebeeld die voor de dagvlinder gebruikt werden in de traditionele Nederlandse en Friese dialecten. De gepresenteerde woorden benoemen de dagvlinder in het algemeen en kunnen dus slaan op elk van de vlinders die in de marge van de kaart zijn afgebeeld, meer bepaald op de eerste, de frequent voorkomende kleine vos. Vele woorden op de kaart zijn in onbruik geraakt en behoren nu tot de taalgeschiedenis. In dit artikel wordt in het kort beschreven hoe de kaart tot stand is gekomen en wordt de herkomst (etymologie) van de belangrijkste woorden aangegeven.

1. De bronnen

De gegevens voor de kaart werden gehaald uit de “Reeks Nederlandse Dialectatlassen” (RND), een grootscheeps project dat in 1925 werd aangevat door prof. E. Blancquaert van de Universiteit Gent, en dat pas in 1982 werd afgerond. De gegevens voor Nederlandstalig België dateren van voor de Tweede Wereldoorlog, die voor Nederland van daarna. Mede daardoor komt het dat op het zuidelijke deel van de kaart meer dialectwoorden staan ingetekend dan op het noordelijke deel. Niet alleen is het woord *vlinder* (Fries *flinter*) vanouds inheems in het noordelijke deel van Nederland, maar ook waren bij de opvragingen de dialectwoorden daar al meer door het standaardtalige woord verdrongen.

2. De kaart

De kaart omvat het hele Nederlandse en Friese taalgebied - Frans-Vlaanderen inbegrepen. We hebben enkel die woorden op de kaart geplaatst die een bepaald gebied(je) bezetten. Daarmee deden we onrecht aan de stadsdialecten, die dikwijls een specifiek woord bezit-

ten (b.v. het mooie Poperingse woord *hellekapelle*) dat nergens anders voorkomt, maar de volledige vlinderwoordenschat is zo uitgebreid dat we de kaart niet nog meer mochten belasten dan nu al het geval is.

De woorden op de kaart zijn als een soort van woordtypen te beschouwen, waaronder heel wat dialectische klank- en vormvariatie is samengevat. We hebben de woorden neergeschreven alsof ze in het Algemeen Nederlands voorkwamen. We inspireerden ons daarbij op de vlinderkaart van Pauwels.

3. De herkomst van de woorden

De woorden voor de vlinder zijn al het onderwerp geweest van enkele wetenschappelijke studies; geen enkele echter behandelde het Nederlandse taalgebied als geheel. De oudste is die van J. Schrijnen in 1917. In 1935 wijdde prof. J.L. Pauwels (K.U.Leuven) een uitgebreid artikel aan het onderwerp; zijn materiaal is afkomstig uit de RND en uit het ZND-archief. De recentste bijdrage (1988) is van prof. J. Goossens (K.U.Leuven / Universiteit Münster). In wat volgt, leunen we voornamelijk op het etymologische werk van Goossens en Pauwels.

Het eerste wat op de kaart opvalt, is het grote aantal woorden voor de vlinder, vooral in het zuiden en het oosten van het taalgebied. Die bonte verscheidenheid in de benoeming houdt ongetwijfeld verband met de bonte verscheidenheid in de verschijningsvorm van de vlinder zelf. Er bestaan immers heel wat soorten vlinders, met de meest uiteenlopende kleuren en gedragingen. Het is best mogelijk dat een bepaald woord ooit een bepaald soort vlinder heeft aangeduid en dat de betekenis van het woord naderhand verruimd is, of dat men bij een algemene benoeming in de praktijk een bepaalde vlinder voor ogen heeft gehad. Heel wat zegslieden wijzen de kleine vos aan als een goed voorbeeld van een gekleurde vlinder; daarom is de afbeelding van die vlinder bovenaan in de marge van de kaart geplaatst.

In wat volgt, besteden we aandacht aan de belangrijkste woorden. We hebben ze daarbij gegroepeerd op basis van de etymologie en de benoemingsmotieven.

3.1. De **fifaldrôn*-benamingen (Een sterretje vòdr een woord geeft aan dat het om een reconstructie gaat, die dus niet uit (historische) bronnen is opgetekend)

Een eerste groep woorden kan teruggevoerd worden op het Gemeengermaanse woord **fifaldrôn*. Het woord bevat een reduplicatie, d.w.z. dat de beginmedeklinker van het woord verdubbeld werd

en een klinker toegevoegd: **fî-faldrôn*. Met de reduplicatie heeft men wellicht klanksymbolisch het fladderen van de vlinder willen weergeven. Reduplicatie kan ook op affectie wijzen; vergelijk met woorden uit de kindertaal als *mama*, *papa*, *mémé*, *pépé*, *woefwoef* enz. Waarschijnlijk vond men ook al in de oudste tijden vlinders sympathieke dieren.

De klankwettige vertegenwoordiger van **fifaldrôn* moet in het Middelnederlands **vîvoudere* geweest zijn. Het woord is helaas in geen enkele tekst overgeleverd; wel zijn de secundaire vormen *vivaltere* en *viveltere* bekend. *Wie-*, *wijwouter* in de omgeving van Oudenaarde staat het dichtst bij **vîvoudere*; ook *fij-* en *fiefouter* lijken er nog sterk op. Het is duidelijk dat de bonte verzameling woorden met *flie-*, *flik-*, *flink-* en *-fouter*, *-flouter*, *-fluiter*, *-flotter* in het zuidwesten van het taalgebied alle tot de **fifaldrôn*-familie behoren. Alle woorden hebben een reduplicatie en kunnen beschouwd worden als ontwikkelingen en volksetymologieën van **vîvoudere* / *vivaltere* / *viveltere*. Met volksetymologie wordt het verschijnsel bedoeld waarbij een ondoorzichtig woord door de dialectspreker wordt geassocieerd met bekende woorden, waardoor een nieuwe vorm ontstaat. De oorspronkelijke *f*-klank is meestal bewaard gebleven en niet naar een *v*-klank ontwikkeld. Ook de Middeleeuwse *ie*-klank (in *fie-*) is dikwijls bewaard gebleven in dialecten waar ze normaal naar een andere klank is geëvolueerd. Bij de woorden met *fl-* is de *l* eerst van plaats versprongen in het tweede deel van de samenstelling (*-falter* werd *-flater*, een verschijnsel dat als metathesis bekend staat) en werd vervolgens in het eerste lid geïntroduceerd. Ook *vliewouter* en *vliebouter* behoren bij het **fifaldrôn*-rijtje.

Bij een aantal woorden uit de groep is het verband met het etymon **fifaldrôn* niet onmiddellijk duidelijk. Bij de samenstellingen met *-vijver* (soms door volksetymologie *-wrijver*) als in *botervijver* en *mottevijver* in noordoostelijk Oost-Vlaanderen is het tweede lid van de samenstelling te beschouwen als een samentrekking van *vîveltere* door intensifiëring van de klemtoon op het eerste lid, via **vîveltre* > **vîvelre* > *vîvere* tot *-vijver*. Doordat *vijver* ook voorkomt met een andere betekenis, nl. 'waterplas', vond de dialectspreker het nodig het woord met de betekenis 'vlinder' te versterken door er een samenstelling van te maken: *botervijver*, *mottevijver*.

Bij *flikketeer* in de Antwerpse Kempen bleef de derde lettergreep van *vîveltere* beklemtoond, zodat het woord zich aansloot bij de grote groep woorden op *-eer* (A.N. *-aar*). De *k*-klank is door dissimilatie uit een oorspronkelijke *f* te verklaren. Met dissimilatie bedoelt men dat twee dezelfde medeklinkers die ritmisch op elkaar volgen, 'ongelijk' worden gemaakt (b.v. Latijn *murmurare* wordt in het Nederlands

murmelen). In ons geval wordt door dat proces de reduplicatie opgeheven. *Flikkelantier*, *-rantier* zijn varianten, ontstaan naar analogie van woorden met dezelfde uitgang (b.v. *egellantier*); bij *fliege*-, *vliege*-*lantier* was er associatie met het werkwoord vliegen.

Dezelfde associatie met vliegen speelde ook een rol bij *vliege(n)bout*, *vliege(n)bouter* en *vliegewouter* in het zuidoosten van Oost-Vlaanderen. Het is duidelijk dat het tweede lid van de samenstellingen, *-wouter* en *bout(er)*, iets met elkaar te maken hebben; *vliegewouter* en *vliege(n)bout(er)* komen immers in naast elkaar liggende gebieden voor. *Wouter* staat het dichtst bij *-vouder* **falter*; *-bout(er)* is door een verschuiving van *v(w)* naar *b* uit *-vouder* of een variant daarvan ontstaan. Een dergelijke klankverandering is in de betreffende dialecten niet ongewoon. Denken we maar aan vormen als *kribbe* tegenover *krevve*, *sabel* tegenover *savel*, *fabri* 'bakkebaard' uit Frans *favoris* enz. Op de kaart staan een aantal vlinderbenamingen die met *boter-* zijn samengesteld. Ze komen vooral voor in het zuidwesten van het taalgebied. De *boter*-benamingen doen onmiddellijk denken aan het Engelse *butterfly* 'vlinder'; het daarmee corresponderende woord **botervlieg* komt echter in ons materiaal niet voor. Wel treffen we woorden aan als *boterschijte*^o, *schijteboter* (met een omkering van de volgorde van de leden in de samenstelling) en het secundaire *boterschuite* in Frans- en West-Vlaanderen, *botersnep*, *botervijver* in het noordoosten van Oost-Vlaanderen, *boterkapelle* in Zeeuws-Vlaanderen.

Vlinderbenamingen met *boter-* duiken behalve in Vlaanderen en Zeeland ook op in oostelijk Drente en Overijsel in Nederland met *botervogel* en *botervleugel*! Op het gebied van de klankleer heeft men al herhaaldelijk geconstateerd dat dezelfde verschijnselen kunnen voorkomen in het zuidwesten en het noordoosten van het taalgebied (b.v. de *uu* en *ie* in *[h]uus* 'huis' en *wien* 'wijn'); blijkbaar is dat ook voor de woordenschat het geval. Een dergelijk kaartpatroon geldt doorgaans als een bewijs voor de hoge ouderdom van de verschijnselen; het is immers aan de periferie van een taalgebied dat de oudste vormen standhouden.

Bij een vorm als *boter-* denken we onmiddellijk aan *-bouter*. Een probleem is dan wel dat *boter-* nagenoeg altijd als eerste lid van een samenstelling optreedt (behalve dan in *schijteboter*); *-bouter* altijd als tweede lid. Toch is het niet onmogelijk dat *boter-* te verklaren is als een volksetymologie van het onbegrepen element *-bouter*, dat dan maar met *boter* werd geassocieerd. De volgorde van de leden van de samenstellingen blijft echter een probleem. Of is het toch zo dat een oude benaming voor gele vlinders (geel als *boter*) overgegaan is op de vlinder in het algemeen? Of is een benaming als *boterschijt(er)* samen

te knopen met de kleur van de uitwerpselen van de vlinder? In dat geval is er volksfantasie aan het werk geweest die oude, ondoorzichtig geworden woorden verhaspelde tot benamingen die de taalkundigen nu voor raadsels plaatsen. Het element *-snep* in *botersnep* wordt door Pauwels verklaard als een toevallige vogelnaam die is ingegeven door naburige woorden met *-vogel* erin (*zomervogel*), of misschien is het woord ontstaan uit een ouder *botervogel*, dat in Drente nog een gebiedje vormt, en dat waarschijnlijk model stond voor de zeldzame volksetymologie *botervleugel* in Overijssel.

Het Frans-Vlaamse *schijte(ka)butse* vormt een gebiedje naast *schijteboter*. O.i. is hier een ouder element *-boter*, dat in het westelijke Vlaams als *butter* wordt uitgesproken, volksetymologisch geassocieerd met *butse*, een woord dat blijkens het Westvlaams Idioticon van De Bo niet onbekend is als benaming voor sommige insecten en wormen. *Butse* gaf dan aanleiding tot *kabutse*, een benaming voor een soort hoofddekseel, meer bepaald: 'Kruinmutsje, klein plat kapje van leder of laken zonder klip of rand, en doorgaans enkel den schedel bedekkende' (De Bo). Het is niet onmogelijk dat de dialectsprekers de vlinder met een dergelijk hoofddekseel geassocieerd hebben, in een poging om *-butter*, *-butse* als benaming doorzichtiger te maken.

De afstand tussen **fifaldrôn* en de woorden met *boter-* of *-bouter* is al erg groot geworden. Nog meer tussenstappen hebben we nodig om het noord-Limburgse *snuffel* en *snuffelteer* vanuit dat etymon te verklaren. Goossens vindt in het aangrenzende Duitsland naast *snuffel* en *snuffelteer* ook *muffel* en *muffelteer*. *Muffel* is volgens hem een verkorting van *muffelteer*, dat op zijn beurt ontstaan is door dissimilatie uit *fiffelteer*, waarna de *i* tot *u* gerond is onder invloed van de *m*. Vervolgens is *muffel* volksetymologisch geassocieerd met het werkwoord *snuffelen*, wat tot *snuffelteeren* *snuffel* heeft geleid.

Met al die interessante dialectbenamingen zouden we haast het algemeen Nederlandse woord *vlinder* zelf uit het oog verliezen, dat op onze kaart in het noorden van Nederland overweegt. In het zuiden van Nederland concurreert het overal met dialectwoorden; in Nederlandstalig België overwegen de dialectbenamingen, hoewel *vlinder* toch sterk aanwezig is in het noorden van West-Vlaanderen, in het noordwesten van Antwerpen en in noordwestelijk Belgisch-Limburg. Tegenwoordig is *vlinder*, ook in België, het enige woord geworden en zijn de dialectbenamingen bij de jeugd nauwelijks nog bekend.

Het woord is vrij jong – vòòr de 16de eeuw wordt het in geschreven bronnen nergens aangetroffen – maar behoort toch tot de **fifaldrôn*-benamingen. Goossens stelt de volgende etymologie voor: bij vormen als *flifladder*/*fliflutter* verdween de tweede reduplicatielettergreep

(*fla-*), wat leidde tot **flidder/*flitter* en uiteindelijk met *n*-invoeving tot *flinter/flinder/vlinder*. Het zeldzame *vlim* in Noord-Brabant beschouwen we als een samentrekking.

3.2. De papilio-benamingen

Naast de benamingen die op een of andere manier met het Germaanse **fifaldrôn* in verband gebracht kunnen worden, zijn er ook leenwoorden die afgeleid zijn van het Latijnse *papilio*. Net zoals **fifaldrôn* heeft ook *papilio* een reduplicatie; beide woorden zijn via het Indogermaans aan elkaar verwant.

De *papilio*-benamingen bezetten een groot zuidelijk gebied van het uiterste oosten van Oost-Vlaanderen tot aan de grens met Duitsland. De belangrijkste vertegenwoordiger van de groep is *pepel*; met *n*-invoeving werd het *pimpel*, een woord dat meestal als *pumpel* wordt uitgesproken, behalve in het Leuvense ontrondingsgebied. De Limburgse klankvorm is dan weer *piepel*. In het noorden van de Denderstreek treffen we *pemel* aan, een vorm die verklaard kan worden als een geval van *p*-syncope uit een ouder *pempel*. In Klein-Brabant werd *pepel* volksetymologisch tot *peper*, een woord dat ook in de buurt van Ninove niet onbekend is.

De ontlening dateert uit de Romeinse tijd. De Romeinen gebruikten het woord *papilio* in twee betekenissen: 'vlinder' en 'tent'. De tweede betekenis is metaforisch uit de vlinder-betekenis ontstaan. Waarschijnlijk sloegen de Romeinse soldaten aan de ingang van hun tenten het tentzeil naar twee kanten omhoog, zodat de tentingang het uitzicht kreeg van twee vlindervleugels. In het Nederlandse taalgebied is *papilio* tweemaal ontleend, één keer rechtstreeks uit het Latijn met de 'vlinder'-betekenis, en één keer via het Oudfrans (*pavillon papilionem*) met de 'tent'-betekenis, wat bij ons het woord *paviljoen* heeft opgeleverd. Latijnse leenwoorden zijn doorgaans afgeleid van de accusatief-naamval (*papilionem*), die in het Volkslatijn de andere naamvallen van het Klassieke Latijn verdrongen heeft. De leenwoorden voor de vlinder gaan echter nog terug op de nominatief (*papilio*), wat wijst op de hoge ouderdom ervan.

Uiteraard gaat ook het moderne Franse woord *papillon* 'vlinder' op het Latijnse woord terug. De tweede *p* in Frans *papillon* is echter niet klankwettig. Waarschijnlijk is ze hersteld om het reduplicatieve karakter van het woord te behouden.

We treffen het bij ons vooral aan in de streek rond Brussel, in Frans-Vlaanderen en langs de taalgrens. In het uiterste zuidwesten van Vlaams-Brabant is het woord tot *poppelon(tje)* geëvolueerd.

3.3. De benaming *kapel*

Het woord *kapel(le)*, met *boterkapelle* in Zeeland, voor ‘vlinder’ bezet een groot westelijk gebied in Nederland, waar het zeer dikwijls met het standaardtaalwoord *vlinder* concurreert. Ook in het oosten van Nederland is het woord niet onbekend; daar komt het voor midden in andere dialectgebieden. In België treffen we het aan in de stad Antwerpen en enkele dorpen ten noorden daarvan.

Het verspreidingspatroon van *kapel* lijkt volgens Schrijnen en Pauwels aan te geven dat het woord in Nederland ooit de status heeft gehad van een overkoepelend cultuurtaalwoord (18de eeuw, 19de eeuw?). Niet alleen staat dit westelijke woord nog steeds vrij sterk in Holland, maar ook komt het in verspreide slagorde voor in andere provincies. Zo treffen we het b.v. aan in een stad als Maastricht, die midden in een zeer homogeen dialectgebied ligt, waar een ander dialectwoord overheeft. Opmerkelijk is ook dat *kapelle* in Zeeuws-Vlaanderen over een vrij grote afstand de rijksgrens tussen Nederland en België volgt. Een dergelijke grens is typisch voor Nederlandse cultuurtaalwoorden, die Zeeuws-Vlaanderen nog wel, maar België niet meer bereikt hebben.

Schrijnen voert *kapel* terug op het middeleeuws Latijnse *capella*, het verkleinwoord van *cappa* ‘mantel’. Waarschijnlijk werd het woord eerst gebruikt voor mooie, gekleurde vlinders, wat het benoemingsmotief zou verklaren. Een alternatieve etymologie van Pauwels gaat uit van de vorm *pellevogel*, de combinatie van *pelle-* (een samentrekking van *pepele*) en *-vogel*. Achteraf is *pelle-* dan volksetymologisch verlengd tot *kapelle-*.

3.4. De samenstellingen met *penne-* en (s)panne-

In twee oostelijke provincies van Nederland, in Gelderland en – in mindere mate – in Overijssel, komen woorden voor als *pen(ne)vogel* (vooral in Overijssel), *spannevogel*, *pannevogel* (vooral in noordelijk Gelderland en in de Achterhoek en de Liemers), *penne-*, *panne-*, en *spanneveugel* (vooral in het zuiden van Gelderland). In de provincies Drente, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg zijn samenstellingen met *penne-* en (s)panne- maar een paar maal opgetekend, en altijd in een streek die aan Gelderland of Overijssel grenst.

Tot dezelfde groep van woorden behoren waarschijnlijk ook *pan(ne)lapper* en *schoenlapper*, die verspreid voorkomen, maar soms toch kleine gebiedjes vormen. *Pan(ne)lapper* treffen we aan op de grens van Gelderland en Limburg en in de streek ten noorden van Antwerpen; schoenlapper is bekend in het oosten van Groningen, in de streek ten noorden van Brugge, in het Land van Hulst, in een paar dorpen ten zuiden van Antwerpen en in de Gentse agglomeratie.

Het etymon van de groep woorden, waaruit dan alle andere woorden door klankontwikkelingen en volksetymologieën voortgekomen zijn, is nog onduidelijk. Zowel Schrijnen als Pauwels zien *pellevogel* weliswaar als het oudste woord, maar Schrijnen brengt *pelle-* in verband met het Latijnse *palliolum*, verkleinwoord van *pallium* 'mantel'; Pauwels daarentegen ziet in *pelle-* een contractie van *pepele*. *Pellevogel* evolueerde eerst tot *pennevogel*, en vervolgens tot *pannevogel*. Onder invloed van het element *pan-* ontstond dan de volksetymologie *pannelapper* (en varianten daarvan als *pallaper* e.d.), een woord dat uiteindelijk zelfs tot *schoenlapper* heeft geleid. De samenstellingen met *-vleugel* kunnen makkelijk door associaties als 'vogel-vliegen-vleugel' verklaard worden. Ook het element *spanne-* moet verklaard worden door een volksetymologische associatie met het werkwoord *spannen*.

3.5. De benamingen *zomervogel* en *zonnevogel*

Het woord *zomervogel* komt voor in enkele streken, die echter niet aan elkaar sluiten: het bezet vrij grote gebieden in noordwestelijk Oost-Vlaanderen, noordwestelijk Antwerpen en oostelijk Noord-Brabant; kleinere *zomervogel*-gebiedjes zien we ten westen van Aalst, in zuidoostelijk Antwerpen en in oostelijk Overijssel (een uitloper van een Westfaals gebied in Duitsland). *Zomervogel* moet een erg oud woord zijn. Het komt niet alleen voor in het Nederlandse taalgebied, waar het waarschijnlijk ooit één aaneengesloten gebied heeft gevormd, maar ook in het Duits (vooral in een strook van de Elzas tot Tirol), en in andere Germaanse talen (b.v. het Noors).

Het benoemingsmotief van *zomervogel* ligt voor de hand: vlinders fladderen inderdaad 's zomers rond. De associatie met de zomer en de zon is ook aanwezig in *zonnevogel*, dat we enkele malen hebben aangetroffen, vooral in oostelijk Overijssel, en dat waarschijnlijk door associatie uiteen ouder *zomervogel* ontstaan is. Beide woorden komen immers in elkaars buurt voor.

3.6. De benamingen *uil(tje)*, *mot* en *marmot*

Het woord *uil(tje)* (met ook *nuiltje*) bezet een groot gebied in West-Vlaanderen, waar het even de grens overwipt naar Frankrijk. Het komt ook voor op de Zeeuwse eilanden; het staat daar zeer sterk in Noord- en Zuid-Beveland. *Uil(tje)* is behalve in dat zuidwestelijke gebied ook aanwezig in het noordoosten van Nederland. We treffen het woord hier en daar aan in westelijk Gelderland en Overijssel, maar vooral in Drente. Net zoals bij de samenstellingen met *boter-* (zie boven) komt ook in het geval van *uil(tje)* hetzelfde woord enkel voor aan de periferie van het taalgebied, wat wijst op de hoge ouderdom van het woord.

Uil(tje), het woord voor de nachtvogel, ging waarschijnlijk eerst de

nachtvlinder aanduiden, en daarna door betekenisverruiming ook de dagvlinder. In een aantal dialecten werd uil als benaming voor de nachtvlinder door andere woorden (o.a. mot) afgelost; in andere dialecten worden de dag- en de nachtvlinders door maar één woord aangeduid.

De betekenisontwikkeling van nachtvlinder naar (ook) dagvlinder deed zich ook voor bij *motte*, een woord dat gebruikt wordt in Brugge en omgeving, en in Ieper en Blankenberge. De samenstelling *motte-vijver* is typisch voor het noordoosten van Oost-Vlaanderen (zie boven), waar ook *marmot* voorkomt. Dat woord is het gevolg van volksfantasie. *Marmot* was wel bekend als woord, maar het diertje zelf (een geelgrauw knaagdier in de Alpen) niet, zodat het woord zonder gevaar voor verwarring voor de vlinder gebruikt kon worden.

3.7. De samenstellingen met *roe-*

Ongeveer in het midden van Nederlands-Limburg is er een *roevogel*-gebied, met tweemaal *roepemel* ten zuiden daarvan. De etymologie van het element *roe-* in beide woorden is niet bekend. Pauwels verwijst wel naar het Middelnederlandse woord *rûdevogel* ‘watervogel’, of misschien ‘vogel die ruit’ (bij een Middelnederlands **rûden* ‘ruien’), maar wat dat met vlinders te maken kan hebben, blijft in het ongewisse.

We hebben ons afgevraagd of dat raadselachtige *roe-* niets te maken kan hebben met een woord voor de rups. Blijkens het Woordenboek van de Nederlandsche Taal (het WNT) bestaat er een dialectvorm *roep* ‘rups’ in het oosten van het taalgebied (Gelderland, Overijssel, Drente en Groningen). In het Limburgs is bij ons weten een dergelijke vorm weliswaar niet opgetekend, maar hij komt echter wel voor in het Rijnland (Zie het *Rheinisches Wörterbuch VII*, blz. 187). Is het niet denkbaar dat een nu verdwenen (?) woord *roep* ‘rups’ een samenstelling is gaan vormen met *emel* tot *roepemel*. Toen het woord *roep* verdween, is men de samenstelling *roep+emel* gaan interpreteren als *roe+emel*, waarna het element *roe-* ook met andere woorden samenstellingen kon vormen als in *roevogel*. Het komt wel meer voor dat oude woorden enkel in samenstellingen overleven.

3.8. Besluit

Bij de hierboven staande uitleg over de benamingen voor de (gekleurde) vlinder zijn we met zevenmijlslaarzen door de taalgeschiedenis gestapt. Dat kon niet anders, want een volledige beschrijving van de geschiedenis van alle vlinderwoorden zou een heel boek vergen. We hebben heel wat benamingen niet besproken omdat ze maar weinig voorkomen. We hebben geen historische woordenboeken nageplozen om te zien welke benamingen ook vroeger al opgete-

kend zijn. We hebben ook niet systematisch nagegaan hoe de situatie eruit ziet in de dialecten van de talen die ons omringen (Frans, Duits en Engels).

Dit overzicht heeft wel duidelijk gemaakt dat de traditionele dialectwoordenschat zeer rijk is en dat de dialectwoorden op een eerbiedwaardige ouderdom kunnen bogen. Het woord *zomervogel* en de afstammelingen van **fifaldrôn* komen voor in verspreide gebieden in heel het continentale Germaans. Die woorden moeten ontzettend oud zijn. Een woord als *pepel* gaat terug op een ontleening tijdens de eerste eeuwen van onze tijdrekening. Ook de kaartpatronen van *uil(tje)* en van de samenstellingen met *boter-* wijzen op de hoge ouderdom van die woorden. Waarschijnlijk kwamen een aantal woorden wel samen voor, maar duiden ze andere soorten vlinders aan. Toen de mens gaandeweg het enge contact met de natuur verloor, hebben ze zich tot benamingen voor de vlinder in het algemeen ontwikkeld.

In de 20ste eeuw, en vooral na de introductie van de moderne media in de jaren 60, heeft zich in het Nederlandse taalgebied een taalverandering voorgedaan die haar weerga in de geschiedenis niet kent. De traditionele dialectwoordenschat verdwijnt in toenemende mate door de druk van de Nederlandse standaardtaal. De moderne tijd heeft ook meegebracht dat de volksmens het contact met de natuur meer en meer verloren heeft – voor zover die natuur zelf nog bestaat. Rupsen en dus vlinders komen wegens de efficiënte pesticiden steeds minder voor. Het is dus niet te verwonderen dat de dialectwoorden voor de vlinder tot de taalgeschiedenis zijn gaan behoren.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

GOOSSENS, J. (1988), Schmetterling. In: *Sprachatlas des Nördlichen Rheinlands und des Südöstlichen Niederlands "Fränkischer Sprachatlas". Erste Lieferung. Textband.* Marburg, blz. 61-82.

PAUWELS, J.L. (1935), Woordgeografische Studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale. XVII De vlinder. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie IX*, blz. 329-382; 1 kaart.

SCHRIJNEN, J. (1917), Vlindernamen, proeve van taalgeografie. In: *De Beiaard*, blz. 26-37.

VAN KEYMEULEN, J. (1994), Brochure bij de kaart "(gekleurde) vlinder".